

Μαρία Κανελλοπούλου-Μπότη • Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή

Ιατρική Ευθύνη και Βιοηθική

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ ΤΟΥ ΜΕΛΛΟΝΤΟΣ

Σημείωση

Η Ιατρική είναι μία διαρκώς εξελισσόμενη επιστήμη. Δεδομένου ότι η νέα έρευνα και οι κλινικές εμπειρίες διευρύνουν τις γνώσεις μας, καθίστανται αναγκαίες οι αλλαγές στην εν γένει θεραπευτική αγωγή αλλά και ειδικότερα στις φαρμακευτικές θεραπείες. Ο συντάκτης και ο εκδότης αυτού του βιβλίου έχουν διασταυρώσει τα αναγραφόμενα, με πηγές που θεωρούνται αξιόπιστες όσον αφορά στην προσπάθειά τους να παρέχουν πληροφορίες, πλήρεις και γενικά σύμφωνες με τα αποδεκτά πρότυπα κατά τη χρονική περίοδο που έγινε αυτή η έκδοση. Παρόλα αυτά, δεδομένης της πιθανότητας ανθρώπινου λάθους ή εξελίξεων στην ιατρική επιστήμη ούτε ο συντάκτης ούτε ο εκδότης ούτε κάποιος άλλος συνεργάτης, που αναμείχθηκε στην προετοιμασία της εκδόσεως αυτού του βιβλίου, εγγυάται ότι οι πληροφορίες που περιλαμβάνονται στο βιβλίο αυτό είναι από κάθε άποψη ακριβείς και ολοκληρωμένες. Ως εκ τούτου δεν ευθύνονται για οποιαδήποτε λάθη ή παραλείψεις ή συνέπειες από την χρήση των πληροφοριών που περιλαμβάνονται στο βιβλίο αυτό. Οι αναγνώστες ενθαρρύνονται να διασταυρώσουν τις πληροφορίες που εμπεριέχονται με άλλες πηγές. Για παράδειγμα, οι αναγνώστες ενθαρρύνονται να διαβάζουν το φύλλο πληροφοριών προϊόντος που περιλαμβάνεται στη συσκευασία κάθε φαρμάκου, το οποίο σκοπεύουν να χρησιμοποιήσουν, για να είναι βέβαιοι ότι οι πληροφορίες που περιέχονται στο βιβλίο αυτό είναι ακριβείς και ότι δεν έχουν γίνει αλλαγές στη συστωμένη δοσολογία ή στις αντενδείξεις για τη χορήγηση. Αυτή η υπόδειξη είναι υψίστης σημασίας όσον αφορά στα καινούργια και στα σπανίως χρησιμοποιούμενα φάρμακα.

ISBN: 978-9963-716-49-4

Copyright © 2014 - BROKEN HILL PUBLISHERS LTD
16 Princess De Tyra Str, Karantokis Building
1642 Nicosia, Cyprus
e-mail: info@brokenhill.com.cy
<http://www.brokenhill.com.cy>

Τα δικαιώματα της ελληνικής έκδοσης του παρόντος βιβλίου ανήκουν στον εκδοτικό οίκο "Broken Hill Publishers LTD". Η δημοσίευση φωτογραφιών, η μερική ή ολική ανατύπωση, καθώς και η λήψη φωτοαντιγράφων από το βιβλίο απαγορεύονται χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- 1 Σύγχρονες νομολογιακές εξελίξεις για την ιατρική ευθύνη19
Κατερίνα Φουντεδάκη
- 2 Αστική ευθύνη για αυτοτραυματισμό τρίτου. Αυτοκαταστροφή ή αστική αυτοδιάθεση;29
Κωνσταντίνος Ν. Χριστοδούλου
- 3 Η επικοινωνία ως ουσιώδης παράγοντας στην ιατρική πράξη53
Μιχάλης Μειμάρης
- 4 Αστική ιατρική ευθύνη. Ερευνητικά ευρήματα & σύστημα ανίχνευσης-καταγραφής (ICU-MERIS)59
Αθανάσιος Βοζίκης, Μαρίνα Ρήγα, Γιάννης Πολλάλης
- 5 Ιατρική ευθύνη και συμμετοχή πλειόνων στην ιατρική πράξη και στην ενημέρωση του ασθενούς75
Μαρία Κανελλοπούλου-Μπότη
- 6 Ανατομία μιας δίκης για ιατρική αμέλεια97
Ιωάννης Παπακωνσταντίνου
- 7 Πως κτίζονται τα ιατρικά λάθη και πως τα διαχειρίζεται η σύγχρονη ιατρική103
Αντώνης Κογεβίνας

8	Η παραβίαση των κανόνων της ιατρικής επιστήμης μεταξύ παρανομίας και υπαιτιότητας.....	113
	<i>Αλέξιος Τάττης</i>	
9	Ο αιτιώδης σύνδεσμος στην ποινική ιατρική ευθύνη	127
	<i>Δημήτρης Αναστασόπουλος</i>	
10	Ανεπαρκείς πόροι υγείας και επιτόλαιοι ασθενείς: ο παράγοντας της προσωπικής ευθύνης	143
	<i>Μιχάλης Ηγουμενίδης, Πάυλος Σαράφης</i>	
11	Η βιοηθική στο χάρτη θεμελιωδών δικαιωμάτων	155
	<i>Δονάτος Παπαγιάννης</i>	
12	Κλινικές δοκιμές	163
	<i>Δήμητρα Παπαδοπούλου-Κλαμαρή</i>	
13	Παρένθητη μητρότητα.....	173
	<i>Πηνελόπη Αγαλλοπούλου</i>	
14	Δικαίωμα τεκνοποιίας μέσω παρένθητης μητρότητας και για τον άγαμο και μοναχικό άνδρα;	187
	<i>Σπύρος Βλαχόπουλος</i>	
15	Προεμφυτευτικός γενετικός έλεγχος.....	195
	<i>Χριστίνα Βρεττού, Γεωργία Κάκουρου, Εμμανουήλ Καναβάκης</i>	
16	Ηθικοδεοντολογικές περιπέτειες του αγέννητου τέκνου: Η περίπτωση της τεχνητής διακοπής της εγκυμοσύνης.....	219
	<i>Φερενίκης Παναγοπούλου-Κουτνατζή</i>	
17	Προγενέστερες οδηγίες για το τέλος της ζωής. Βιοηθική και συνταγματική αξιολόγηση	233
	<i>Λίνα Παπαδοπούλου</i>	

- 18 Ηθικά και δεοντολογικά προβλήματα στο τέλος της ζωής273
Γεράσιμος Α. Ρηγάτος
- 19 Ο Ν. 3984/2011 και η καθιέρωση του συστήματος της τεκμαιρόμενης συναίνεσης του νεκρού δότη: μια κριτική προσέγγιση.....279
Τάνια Κυριάκου
- 20 Η ευθύνη της Θεολογίας στα ζητήματα βιοηθικής291
Απόστολος Νικολαΐδης
- 21 Η βιοηθική ως μοντέλο οργάνωσης και ελέγχου της βιοϊατρικής στην Ελλάδα: απολογισμός και μελλοντικές προκλήσεις295
Ελένη Ρεθυμιωτάκη
- 22 Ηθικά διλήμματα και λοίμωξη από τον ιό της επίκτητης ανοσοανεπάρκειας (Human Immunodeficiency Virus) σε παιδιά319
Μαρία-Αλεξάνδρα Παπαρηγορίου - Θεοδωρίδου
- 23 Η κλωνοποίηση και το δικαίωμα στο ανοικτό μέλλον327
Ευάγγελος Δ. Πρωτοπαπαδάκης
- 24 Πολιτισμική πολυμορφία και εθιμική βαναυσότητα.....335
Σοφία Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου
- 25 Θεωρία και νομολογία σχετικά με τα γενετικά δεδομένα.....353
Ισμήνη Κριάρη
- 26 Ιατρικό απόρρητο363
Λίλιαν Μήτρου
- 27 Δημόσια Υγεία και Βιοηθική: η περίπτωση της δημοσιοποίησης προσωπικών στοιχείων οροθετικών γυναικών.....387
Τίνα Γκαράνη-Παπαδάτου - Βενετία Βελονάκη

28	Ηθική δεοντολογία στις έρευνες σε παιδιά.....	397
	<i>Καλλιόπη Δ. Σπινέλλι</i>	
29	Ένας νέος Κώδικας Ιατρικής Δεοντολογίας για την εποχή της ηλεκτρονικής υγείας;	409
	<i>Θεόδωρος Δ. Τροκάνας</i>	
30	Αποδεικτική Αξία της Γενετικής Πληροφορίας DNA.....	421
	<i>Γεώργιος Φιτσιάλος</i>	
31	Βιοτεχνολογία και Εφευρέσεις	427
	<i>Κατερίνα Μαργέλλου</i>	
32	Συμβολή στο ζήτημα της χορήγησης διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας επιφευρέσεων ανθρωπίνων βλαστοκυττάρων (νομικά ζητήματα και νομολογιακές εξελίξεις)	435
	<i>Λέανδρος Λεφάκης</i>	
33	ΔΕΚ: Υπόθεση C-34/10 Brüstle κατά Greenpeace eV – Διπλώματα ευρεσιτεχνίας και ανθρώπινα βλαστοκύτταρα.....	465
	<i>Μαρία Μ. Μηλαπίδου</i>	
34	Υπόθεση Myriad Genetics: Το τέλος των διπλωμάτων ευρεσιτεχνίας πάνω στα ανθρώπινα γονίδια στις Ηνωμένες Πολιτείες και στην Ευρωπαϊκή Ένωση;	477
	<i>Ναταλία Α. Καπετανάκη</i>	

Η ΚΛΩΝΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Ευάγγελος Δ. Πρωτοπαπαδάκης

Λέκτωρ Εφαρμοσμένης Ηθικής

Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Η αναπαραγωγική κλωνοποίηση ανθρώπων στις μέρες μας αποτελεί δυνατότητα, αλλά σε καμία περίπτωση απτή πραγματικότητα, αφού έως τώρα δεν έχει αποδεδειγμένα κλωνοποιηθεί ανθρώπινος οργανισμός. Συνεπώς, η ηθική συζήτηση περί την κλωνοποίηση αποτελεί μια από τις ελάχιστες εκείνες ευτυχείς συγκυρίες κατά τις οποίες η ηθική έχει την άνεση να ενσκήψει σε ένα φλέγον ηθικό ζήτημα ως Προμηθεύς, και όχι ως Επιμηθεύς. Παράλληλα, βέβαια, αυτό οριοθετεί και ένα δεύτερο δεδομένο: ακριβώς διότι η κλωνοποίηση ανθρώπων δεν έχει ακόμη περάσει από το στάδιο της δυνατότητας σε εκείνο της πραγματικότητας, η σχετική ηθική συζήτηση δεν μπορεί παρά να είναι σε μεγάλο βαθμό εικολογική, να εξετάζει, δηλαδή, παραμέτρους οι οποίες μπορεί στο μέλλον να αποδειχθούν ανυπόστατες και να ακυρωθούν από τις σχετικές επιστημονικές εξελίξεις. Επιπλέον, ακριβώς λόγω του πρώιμου σταδίου στο οποίο βρίσκεται η τεχνολογική δυνατότητα της κλωνοποίησης ανθρώπου, είναι εύλογο και, συνεπώς, δικαιολογημένο τα σχετικά επιχειρήματα υπέρ και εναντίον της εν λόγω δυνατότητας να είναι φορτισμένα με ελπίδες και αναστολές που, πιθανότατα, στο μέλλον θα αποδειχθούν ανοίκειες.

Στη σύντομη αυτή εισήγηση προτίθεται να εξετάσω ένα ηθικό επιχείρημα που μετ' επιτάσεως προβάλλουν όσοι αντίκεινται στην ηθική αποδοχή της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης ανθρώπων. Συγκεκριμένα, θα εξετάσω το επιχείρημα που υποστηρίζει πως η κλωνοποίηση θίγει το δικαίωμα του κλώνου στο ανοικτό μέλλον, επειδή αυτός υποτίθεται ότι σε κάποιον βαθμό θα γνωρίζει το μέλλον του, συνεπώς δεν θα μπορεί να πραγ-

ματοποιεί αυτόνομες επιλογές και, ως εκ τούτου, η αυτονομία του θα είναι ιδιαίτερα περιορισμένη σε σχέση με αυτήν των υπολοίπων ανθρώπων. Θα ισχυρισθώ πως το δικαίωμα στο ανοικτό μέλλον προϋποθέτει το αντίστοιχο δικαίωμα στην γενετική άγνοια¹, και πως χωρίς αυτό δεν μπορεί να είναι έγκυρο. Στην συνέχεια επικαλούμενος τις θέσεις του Kant για την αυτονομία του ηθικού προσώπου θα αποπειραθώ να αποδείξω πως το λεγόμενο δικαίωμα στην γενετική άγνοια είναι αντιφατικό, επί τη βάσει αυτών δε θα καταλήξω στο συμπέρασμα πως και το δικαίωμα στο ανοικτό μέλλον είναι εξ ίσου ανυπόστατο και, συνεπώς, άκυρο.

Το λεγόμενο δικαίωμα στο ανοικτό μέλλον προτάθηκε από τον Joel Feinberg στις αρχές της δεκαετίας του 1980 και δεν αφορούσε διόλου σε κλώνους. Αντίθετα, ο Feinberg εισηγήθηκε μια ιδιαίτερη κατηγορία διαπιστευμένων δικαιωμάτων (rights in trust) για βρέφη και παιδιά, η διαφύλαξη των οποίων τώρα θα προστατεύσει την αυτονομία τους στο μέλλον, ενώ η όποια παραβίασή τους στο παρόν θα τους στερήσει δυνατότητες που διαφορετικά θα είχαν ως ενήλικες. Αυτά ο Feinberg θεωρεί πως με μια φράση θα μπορούσαν να περιγραφούν ως δικαιώματα στο ανοικτό μέλλον του παιδιού², και πως κατά το μάλλον ή ήττον, συνιστούν αρνητικά δικαιώματα³: αυτό σημαίνει πως οι γονείς και η πολιτεία έχουν το αντίστοιχο καθήκον να μην περιορίζουν εσκεμμένα τις μελλοντικές δυνατότητες των βρεφών και των παιδιών, αλλά δεν διαθέτουν την σχετική υποχρέωση να επιδιώκουν να αυξήσουν τις μελλοντικές επιλογές των τελευταίων. Για να γίνει πιο σαφής η διάκριση θετικών και αρνητικών δικαιωμάτων, ας υποθέσουμε πως η εξοικείωση με τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές αυξάνει τις μελλοντικές επιλογές του παιδιού, άρα εμπίπτει στο δικαίωμα του παιδιού σε ένα ανοικτό μέλλον. Αν είναι έτσι, οι γονείς οφείλουν να μη στερήσουν εσκεμμένα από το παιδί τους τη δυνατότητά του να χειρίζεται ηλεκτρονικό υπολογιστή: αν μπορούν, οφείλουν να του αγοράσουν έναν. Αυτό δεν σημαίνει, ωστόσο, πως οφείλουν να ωθούν το παιδί τους – ή και να το υποχρεώνουν, ακόμη – να ασχολείται διαρκώς με τον υπολογιστή του, ώστε να διατηρούνται ανοικτές οι μελλοντικές επιλογές του που εξαρτώνται από την εξοικείωσή του με τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Πώς, όμως, το δικαίωμα στο ανοικτό μέλλον μπορεί να εφαρμοσθεί στην κλωνοποίηση;

Ο κλώνος, ισχυρίζονται αρκετοί, ως αργοπορημένος δίδυμος ενός προϋπάρχοντος ή προϋπάρχοντος πρωτοτύπου, δεν θα διαθέτει το ανοικτό μέλλον που όλοι οι άνθρωποι διαθέτουν. Αυτό συμβαίνει για δύο λόγους: πρώτον, επειδή η γονιδιακή του κατασκευή θα επιβάλλει σε αυτόν συγκεκριμένους περιορισμούς, τους οποίους ο κλώνος θα είναι σε θέση να γνωρίζει απλώς και μόνον κοιτώντας το πρωτότυπό του, συνεπώς δεν θα μπορεί αυτόνομα να καταστρώσει το πλάνο της ζωής του.⁴ Ο κλώνος ενός υπερβολι-

¹Βλ. για το δικαίωμα αυτό (με αρνητική κριτική) σχετικά MARIA BOTTIS, Comment on a View Favoring Ignorance of Genetic Information; Confidentiality, Autonomy, Beneficence and the Right not to Know, EJHL 2000 (7), σ. 173 επ.

²JOEL FEINBERG, Freedom and Fulfillment, Princeton University Press, Princeton 1992, σσ. 76–77.

³MIANA LOTZ, Feinberg, Mills and the Child's Right to an Open Future, Journal of Social Philosophy 2006 (37.4), σ. 537–551 (537).

⁴DAN BROCK, Human Cloning and Our Sense of Self, Science 2002 (296), σ. 314–316 (315).

κά κοντού ανθρώπου, για παράδειγμα, θα γνωρίζει πως δεν έχει ελπίδες να διαπρέψει εάν ασχοληθεί με την καλαθοσφαίριση, όσο και εάν το συγκεκριμένο άθλημα του αρέσει. Ο κλώνος ενός πολύ ψηλού πρωτοτύπου, αντιστρόφως, θα γνωρίζει πως ουδέποτε θα μπορέσει να ασχοληθεί με το άθλημα της ιππασίας, τουλάχιστον σε επίπεδο πρωταθλητισμού. Κατά δεύτερον, ο κλώνος θα γνωρίζει (ή θα πιστεύει πως γνωρίζει) τόσο την πορεία της ζωής του, όσο και τις ιδιαιτερότητες της προσωπικότητάς του, αφού θα μπορεί να πληροφορηθεί τα σχετικά με την προσωπικότητα και την πορεία της ζωής του πρωτοτύπου του. Το στενό και ευρύτερο περιβάλλον του κλώνου, παράλληλα, θα διαθέτει (ή θα πιστεύει πως διαθέτει) πληροφορίες για τον κλώνο, τις οποίες θα αντλεί από την παρατήρηση του πρωτοτύπου, διαμορφώνοντας επί τη βάση αυτών συγκεκριμένες προσδοκίες και απαιτήσεις για τον κλώνο.

Όλα τα παραπάνω φαίνονται να παραβιάζουν την αυτονομία του κλώνου περιορίζοντας τις επιλογές του κατά τρόπο που δεν προσιδιάζει στον άνθρωπο γενικώς. Παράλληλα, φαίνονται να επιφέρουν στον κλώνο ζημίες και βάρη που κανένας άλλος άνθρωπος δεν είναι υποχρεωμένος να υποστεί και να επωμισθεί. Συνεπώς, ο κλώνος εξ αιτίας του τρόπου με τον οποίον έχει δημιουργηθεί, φαίνεται να στερείται το δικαίωμα στην άγνοια⁵ του μέλλοντος που όλοι οι άνθρωποι διαθέτουν, γεγονός που του στερεί τη δυνατότητα του ανοικτού μέλλοντος και τον καταδικάζει να ζει στην σκιά του πρωτοτύπου του.⁶

Όλα τα παραπάνω είναι εν μέρει ορθά. Ωστόσο, κατά τη γνώμη μου δεν συγκροτούν ένα συνεκτικό επιχειρήμα κατά της αναπαραγωγικής κλωνοποίησης ανθρώπων. Συγκεκριμένα: όντως ο κλώνος ενδέχεται να διαθέτει πληροφορίες σχετικά με τη σωματική του κατασκευή, τις οποίες άλλοι άνθρωποι δεν διαθέτουν. Αυτό, εντούτοις, δεν περιορίζει την αυτονομία του περισσότερο από όσο περιορίζει την αυτονομία των υπολοίπων. Ο καθένας από εμάς, ούτως ή άλλως, υπόκειται στους περιορισμούς της γενετικής του ιδιοσυστασίας, πολλούς από τους οποίους γνωρίζουμε, παρότι δεν έχουμε έλθει στην ζωή ως κλώνοι. Εάν, επί παραδείγματι, και οι δύο γονείς σας είναι νάνοι ή φορείς της νόσου του Huntington, γνωρίζετε πώς περίπου θα εξελιχθεί είτε το σώμα σας, είτε η υγεία σας, παρότι δεν είστε κλώνοι. Πέραν τούτου, η γνώση που ο κλώνος θα διαθέτει για τη σωματική του εξέλιξη, μάλλον ενισχύει παρά πλήττει την αυτονομία του, αφού του επιτρέπει να επιδιώξει στόχους εφικτούς για εκείνον, με άλλα λόγια να σχεδιάσει τη ζωή του βασισμένος σε σταθερότερους άξονες από αυτούς που οι υπόλοιποι άνθρωποι διαθέτουν.⁷ Σε ό,τι αφορά στην αντίληψη πως η εκ μέρους του κλώ-

⁵HANS JONAS, *Philosophical Essays: From Ancient Creed to Technological Man*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1974, σ. 159.

⁶Βλ. SÖREN HOLM, *A Life in the Shadow: One Reason Why We Should Not Clone Humans*, *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics* 1998 (7), σ. 160–162.

⁷HELGA KUHSE, *Should Cloning Been Banned for the Sake of Child?*, *Poiesis and Praxis* 2001 (1), σ. 17-33 (23).

νου γνώση της γενετικής του ιδιοσυστασίας θα ακυρώσει το δικαίωμα αυτού στην άγνοια στερώντας του την αυτονομία του και επιβάλλοντάς του να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις μιας ζωής την οποία ήδη έχει κάποιος άλλος ζήσει, θεωρώ πως μόνον ως εσφαλμένη αντίληψη εκ μέρους του κλώνου θα μπορούσε να ισχύει κάτι τέτοιο, αλλά όχι ως αντικειμενική πραγματικότητα. Και τούτο για δύο κυρίως λόγους: αφ' ενός, γιατί ο κλώνος δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να έχει ταυτόσημο γονιδίωμα με το αντίγραφο του, αφού το γονιδίωμά του θα διαμορφωθεί τόσο από το DNA του πυρήνα του σωματικού κυττάρου του δότη, όσο και από το μιτοχονδριακό DNA του ωαρίου στο οποίο ο πυρήνας αυτός θα εμφυτευθεί.⁸ Το μιτοχονδριακό DNA του κλώνου, συνεπώς, θα τον διαφοροποιεί από το πρωτότυπό του, αφού αυτός θα έχει προκύψει από διαφορετικό ωάριο.⁹ Ο δεύτερος και πολύ σημαντικότερος του πρώτου λόγος είναι ο εξής: η προσωπικότητά μας εν μέρει μόνον καθορίζεται από τα γονίδιά μας. Σε πολύ σημαντικότερο βαθμό διαμορφώνεται από το ιστορικό, πολιτισμικό και κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο αναπτυσσόμαστε.¹⁰ Και αυτό αποκλείεται να είναι κοινό για τον κλώνο και το πρωτότυπό του, δεδομένης της χρονικής απόστασης που αναπόφευκτα θα υπάρξει μεταξύ τους. Ωστόσο, ακόμη και εάν αυτή η απόσταση ήταν εκμηδενισμένη, όπως συμβαίνει με τους ομοζυγωτικούς διδύμους, πάλι ο κλώνος και το πρωτότυπό του θα αναπτύσσονταν σε ένα – έστω ελαφρώς – διαφορετικό περιβάλλον ο καθένας, γεγονός που θα κατέληγε σε εντονότερες διαφοροποιήσεις στην προσωπικότητά τους, οι οποίες, άλλωστε, παρατηρούνται και στους ομοζυγωτικούς διδύμους. Συνεπώς, ούτε στο επίπεδο αυτό η κλωνοποίηση θίγει πραγματικά το δικαίωμα του κλώνου στην άγνοια και, συνεπώς, στο ανοικτό μέλλον.

Μπορεί πράγματι ο κλώνος εντελώς εσφαλμένα να θεωρεί ή να πιστεύει ότι γνωρίζει το μέλλον του. Η εσφαλμένη αυτή αίσθησή του, ωστόσο, δεν θίγει πραγματικά το δικαίωμά του στην άγνοια, ακριβώς για τους ίδιους λόγους που δεν θίγεται το δικαίωμα κάποιου στην ιδιοκτησία εάν ο ίδιος αδικαιολόγητα πιστεύει πως έχει κλαπεί το αυτοκίνητό του, παρότι αυτό βρίσκεται στο γκαράζ του σπιτιού του. Ακόμη και εάν το περιβάλλον του πιστεύει το ίδιο και του συμπεριφέρεται ως εάν πράγματι το αυτοκίνητό του να έχει κλαπεί, πάλι το δικαίωμα του προσώπου αυτού στην ιδιοκτησία δεν θα είχε θιγεί, διότι τόσο η δική του πεποίθηση όσο και αυτή του περιβάλλοντός του θα ήταν πεπλανημένη.¹¹ Επομένως, ακόμη και το –εύλογο– ενδεχόμενο ο κλώνος να αντιμετωπίζεται από το περιβάλλον του ως άτομο με προδιαγεγραμμένο μέλλον, πάλι δεν θα έθιγε το δι-

⁸JAMES M. CUMMINS, *Mitochondria: Potential Roles in Embryogenesis and Nucleocytoplasmic Transfer*, *Human Reproduction Update* 2001 (7.2), σ. 217-228 (220).

⁹LEYLA DINC, *Ethical Issues Regarding Human Cloning, A Nursing Perspective*, *Nursing Ethics* 2003 (10.3), σ. 238-254 (241).

¹⁰DAVID MCCARTHY, *Persons and Their Copies*, *Journal of Medical Ethics* 1999 (25), σ. 98-104 (101).

¹¹DAN BROCK, *Human Cloning and Our Sense of Self*, *Science* 2002 (296), σ. 314-316 (316).

καίωμα του κλώνου στο ανοικτό μέλλον, αφού αυτό θα παρέμενε ανοικτό, έστω και εάν ο κλώνος και ο περίγυρός του εσφαλμένα πίστευαν το αντίθετο.

Θεωρώ πως όλα τα παραπάνω αποτελούν εύλογες ενστάσεις απέναντι στο επιχείρημα πως η κλωνοποίηση θα στερούσε από τον κλώνο το δικαίωμά του στο ανοικτό μέλλον. Παράλληλα, όμως, θεωρώ πως δε συνιστούν τίποτα περισσότερο από περιφερειακή αντεπιχειρηματολογία, αφήνοντας άθικτο τον πυρήνα του υπό εξέταση επιχειρήματος. Αυτό που θα καθιστούσε το επιχείρημα περί του ανοικτού μέλλοντος αυθαίρετο, θα ήταν η κατάδειξη των όποιων εγγενών αντιφάσεών του. Κατά τη γνώμη μου, μια τέτοιου είδους αντίφαση όντως υφίσταται, και είναι η εξής: το επιχείρημα περί του δικαιώματος του κλώνου στο ανοικτό μέλλον αναντίρρητα προϋποθέτει το αντίστοιχο δικαίωμά του στην άγνοια της γενετικής του ιδιοσυστασίας, επί τη βάσει της θέσης πως η σχετική γνώση θα έπληττε την αυτονομία του κλώνου, και συνεπώς θα τον έβλαπτε. Με άλλα λόγια, στο πλαίσιο του δικαιώματος στο ανοικτό μέλλον, η αυτονομία του ατόμου γίνεται αντιληπτή ως άμεσα εξαρτημένη από την άγνοιά του ηθικού προσώπου για δεδομένα τα οποία το αφορούν άμεσα.¹² Στην δική μου σκέψη, ωστόσο, η άγνοια και η αυτονομία είναι έννοιες τόσο αντιθετικές, ώστε ο όρος δικαίωμα στην άγνοια να συνιστά αντίφαση εν τοις όροις.

Συγκεκριμένα, κατά την καντιανή παράδοση αυτό που καθιστά το άτομο ηθικό πρόσωπο είναι η αυτονομία του¹³, η ικανότητά του, δηλαδή, να θέτει το ίδιο τους σκοπούς που θα επιδιώξει¹⁴, αναλογιζόμενο κάθε φορά εάν η επιδίωξή τους θα μπορούσε να καταστεί καθολικός νόμος, τούτέστιν εάν θα μπορούσαν οι σκοποί αυτοί να υιοθετηθούν από κάθε άλλο έλλογο ανθρώπινο ον.¹⁵ Είναι προφανές πως στο ανωτέρω πλαίσιο, η αυτονομία του ανθρώπου εξαρτάται από τη δυνατότητά του να προβαίνει σε έλλογες εκτιμήσεις. Οι εκτιμήσεις αυτού του είδους, ωστόσο, πρέπει να είναι τεκμηριωμένες στην (και ενημερωμένες από την) πραγματικότητα, και να μην αποτελούν αστήρικτες εικασίες, όταν, τουλάχιστον, τα σχετικά με την εκτίμηση δεδομένα υπάρχουν και είναι διαθέσιμα στο ηθικό πρόσωπο.¹⁶

Ας υποθέσουμε πως κάποιος σκέφτεται εάν θα πρέπει να ξεκινήσει το κάπνισμα ή όχι. Για να αποφασίσει αυτόνομα εάν η επιλογή του θα μπορούσε να γίνει καθολικός νόμος, πρέπει να γνωρίζει τις συνέπειες του καπνίσματος, τουλάχιστον όσες είναι διαθέσιμες την στιγμή που θα ληφθεί η όποια απόφαση. Εάν δεν τις γνωρίζει, τότε ετερονομεί-

¹²ROBERTO ANDORNO, *The Right Not to Know: An Autonomy Based Approach*, *Journal of Medical Ethics* 2004 (30), σ. 435–440 (436). Βλ. και MARIA BOTTIS, ό.π.

¹³IMMANUEL KANT, *Τα Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών*, εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια Γ. Τζαβάρας, Δωδώνη, Αθήνα 1984, § 88.

¹⁴IMMANUEL KANT, ό.π., § 98.

¹⁵IMMANUEL KANT, ό.π., § 81.

¹⁶ROSAMOND RHODES, *Genetic Links, Family Ties, and Social Bonds: Rights and Responsibilities in the Face of Genetic Knowledge*, *Journal of Medicine and Philosophy* 1998 (23.1), σ. 10–30 (18).

ται εξ αιτίας της άγνοιάς του. Πριν από πενήντα – εξήντα χρόνια οι άνθρωποι πίστευαν, εν προκειμένω, πως το κάπνισμα όχι μόνον δεν βλάπτει, αλλά μάλλον ωφελεί την υγεία καταπραΰνοντας το νευρικό σύστημα και προλαμβάνοντας τις ημικρανίες. Αυτός που σήμερα, ωστόσο, αποφασίζει να ενδώσει στις απολαύσεις του καπνού, πιστεύοντας ότι θα θωρακίσει την υγεία του, είναι προφανές πως δεν λαμβάνει μια αυτόνομη απόφαση, αλλά πως αυτή εν μέρει χειραγωγείται από την άγνοιά του. Η γνώση των σχετικών δεδομένων αναντίρρητα ενισχύει την αυτονομία του ατόμου, επιτρέποντάς του να κάνει περισσότερο εύλογες επιλογές.

Αυτό φαίνεται να ισχύει σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό όταν στο προσκήνιο έρχεται η εσκεμμένη άγνοια.¹⁷ Τότε η άρνηση του ατόμου να δεχθεί τις διαθέσιμες πληροφορίες που θα μπορούσαν να διαμορφώσουν την επιλογή του, φαίνεται να συνιστά περισσότερο εμμονή και ψυχαναγκασμό, παρά έλλογη στάση.¹⁸ Ας υποθέσουμε πως ένα ζευγάρι Εβραίων Ασκεναζίμ, στους πληθυσμούς των οποίων το σύνδρομο Tay-Sachs παρουσιάζει υψηλή ποσοστιαία διείσδυση, αποφασίζει να αποκτήσει απογόνους αρνούμενο να συμβουλευθεί τα διαθέσιμα γενετικά δεδομένα, μέσω των οποίων θα πληροφορούνταν εάν ένας από τους δυο ή και οι δύο είναι φορείς αυτής της γενετικώς κληροδοτούμενης νόσου. Ας υποθέσουμε, επίσης, πως ως λόγο για την άρνησή τους αυτή επικαλούνται το δικαίωμά τους στην άγνοια. Αυτό που στην πραγματικότητα θα ισχυριζόνταν δια της άρνησής τους να δεχθούν την συγκεκριμένη πληροφόρηση θα ήταν είτε πως καμία πληροφορία δεν θα μπορούσε να επηρεάσει την απόφασή τους να αποκτήσουν απογόνους, είτε πως ήδη κατέχουν όλες τις πληροφορίες που χρειάζονται ώστε να αποφασίσουν. Ο πρώτος ισχυρισμός, ωστόσο, δεν είναι έλλογος ούτως ή άλλως, αφού εάν καμία σχετική πληροφορία δεν μπορεί να επηρεάσει την απόφασή τους, έπεται πως καμία δεν την έχει επίσης διαμορφώσει: η απόφασή τους είναι συναισθηματική, ενστικτώδης, παρορμητική – πάντως όχι έλλογη. Συνεπώς, τουλάχιστον κατά την καντιανή αντίληψη, δεν είναι αυτόνομη. Ο δεύτερος ισχυρισμός, από την άλλη, είναι αντιφατικός: το ζευγάρι δεν μπορεί να κατέχει όλες τις σχετικές με την απόφασή του να τεκνοποιήσει πληροφορίες, αφού δεν γνωρίζει εκείνες που αφορούν στο εάν κάποιος εκ των δύο μελών του είναι φορέας της νόσου Tay-Sachs. Η σχετική πληροφορία, εν προκειμένω, είναι ηθικώς σημαίνουσα και καθοριστική για μια τέτοια απόφαση, δεδομένου ότι τα παιδιά που γεννιούνται με την συγκεκριμένη νόσο πεθαίνουν το αργότερο στην ηλικία των πέντε ετών έχοντας, έως τότε, ζήσει μαρτυρικά. Σε κάθε περίπτωση, η επίκληση του δικαιώματος στην άγνοια από το ζευγάρι του παραδείγματός μας αποτελεί ένδειξη μη έλλογης στάσης. Συνεπώς, σε ό, τι τουλάχιστον αφορά στο υπό εξέταση θέμα, τα συγκεκριμένα

¹⁷IMMANUEL KANT, *What is Enlightenment?*, σε IMMANUEL KANT, *Perpetual Peace and Other Essays*, μετάφραση Ted Humphrey, Hackett Publishing Company, Indianapolis 1983, σ. 43-44.

¹⁸JOHN HARRIS και KIRSTY KEYWOOD, *Ignorance, Information and Autonomy*, *Theoretical Medicine and Bioethics* 2001 (22), σ. 415-436 (418-419).

άτομα δεν λειτουργούν έλλογα, άρα ούτε αυτόνομα, επομένως όχι ως ηθικά πρόσωπα.¹⁹ Εάν, όμως, δεν επιλέγουν ως ηθικά πρόσωπα, δεν μπορούν να επικαλούνται και το δικαίωμά τους στην άγνοια, αφού μόνον τα ηθικά πρόσωπα μπορούν να επικαλούνται το όποιο ηθικό τους δικαίωμα. Συμπερασματικά, η επίκληση του δικαιώματος στην άγνοια αναστέλλει την δυνατότητα του ατόμου να λειτουργεί ως ηθικό πρόσωπο και, ως εκ τούτου, συνιστά αντίφαση εν τοις όροις.

Εάν, λοιπόν, το επιχείρημα περί του ανοικτού μέλλοντος στο πλαίσιο της συζήτησης για την κλωνοποίηση κλώνου εστιάζει στην προάσπιση της αυτονομίας του κλώνου στηριγμένο αποκλειστικά στο υποτιθέμενο δικαίωμα του τελευταίου στην άγνοια²⁰, και εάν το δικαίωμα στην άγνοια είναι αντιφατικό, έπεται πως και το δικαίωμα στο ανοικτό μέλλον είναι εξ ίσου ανυπόστατο. Ωστόσο, στον βαθμό που η εξέταση του δικαιώματος αυτού συμβάλλει στον σχετικό διάλογο και τον προωθεί, η επίκλησή του δεν συνιστά απόηγμα. Η κλωνοποίηση, άλλωστε, αποτελεί καινοφανές ζήτημα για την Βιοηθική, και τα καινοφανή ζητήματα ενίοτε απαιτούν πρωτότυπη επιχειρηματολογία, όσο και εάν το γεγονός αυτό κάνει τους φιλοσόφους που τα εξετάζουν να μοιάζουν ενίοτε με τους ταχυδακτυλουργούς²¹, επινοώντας νεοπαγή δικαιώματα με την ίδια ευκολία που οι τελευταίοι βγάζουν λαγούς από τα καπέλα τους.

Βιβλιογραφία

- ANDORNO ROBERTO, The Right not to Know: An Autonomy Based Approach, *Journal of Medical Ethics* 2004 (30), σ. 435–440.
- BOTTIS MARIA, Comment on a View Favoring Ignorance of Genetic Information; Confidentiality, Autonomy, Beneficence and the Right not to Know, *EJHL* 2000 (7), σ. 173 επ.
- BROCK DAN, Human Cloning and Our Sense of Self, *Science* 2002 (296), σ. 314-316.
- CUMMINS JAMES M., Mitochondria: Potential Roles in Embryogenesis and Nucleocytoplasmic Transfer, *Human Reproduction Update* 2001 (7.2), σ. 217-228.
- DINC LEYLA, Ethical Issues Regarding Human Cloning, *A Nursing Perspective, Nursing Ethics* 2003 (10.3), σ. 238-254.
- FEINBERG JOEL, *Freedom and Fulfillment*, Princeton University Press, Princeton 1992.
- GRIFFIN JAMES, First Steps in an Account of Human Rights, *European Journal of Philosophy* 2001 (9.3), σ. 306-327.

¹⁹DAVID E. OST, The 'Right' not to Know, *The Journal of Medicine and Philosophy* 1984 (9), σ. 301–312 (304).

²⁰JAMES GRIFFIN, First Steps in an Account of Human Rights, *European Journal of Philosophy* 9.3 (2001): 306-327, 306.

²¹Βλ. σχετικά MARIA BOTTIS, Comment on a View Favoring Ignorance of Genetic Information; Confidentiality, Autonomy, Beneficence and the Right not to Know, *EJHL* 2000 (7), σ. 173 επ.

- HARRIS JOHN και KIRSTY KEYWOOD, Ignorance, Information and Autonomy, *Theoretical Medicine and Bioethics* 2001 (22), σ. 415–436.
- HOLM SÖREN, A Life in the Shadow: One Reason Why We Should Not Clone Humans, *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics* 1998 (7), σ. 160–162.
- JONAS HANS, *Philosophical Essays: From Ancient Creed to Technological Man*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs 1974.
- KANT IMMANUEL, What is Enlightenment?, σε IMMANUEL KANT, *Perpetual Peace and Other Essays*, μετάφραση Ted Humphrey, Hackett Publishing Company, Indianapolis 1983.
- KANT IMMANUEL, Τα Θεμέλια της Μεταφυσικής των Ηθών, εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια Γ. Τζαβάρας, Δωδώνη, Αθήνα 1984.
- KUHSE HELGA, Should Cloning Been Banned for the Sake of Child?, *Poiesis and Praxis* 2001 (1), σ. 17-33.
- LOTZ MIANA, Feinberg, Mills and the Child's Right to an Open Future, *Journal of Social Philosophy* 2006 (37.4), σ. 537–551.
- MCCARTHY DAVID, Persons and Their Copies, *Journal of Medical Ethics* 1999 (25), σ. 98-104.
- OST DAVID E., The 'Right' Not to Know, *The Journal of Medicine and Philosophy* 1984 (9), σ. 301–312.
- RHODES ROSAMOND, Genetic Links, Family Ties, and Social Bonds: Rights and Responsibilities in the Face of Genetic Knowledge, *Journal of Medicine and Philosophy* 1998 (23.1), σ. 10–30.